

ELVAN ÇELEBİ ZÂVİYESİ

Çorum'un
Mecitözü ilçesinin Tekke köyünde
eski bir zâviye ve türbe.

Çorum-Amasya yolu üzerindeki Mecitözü ilçesine varmadan Elvançelebi veya Tekke adıyla anılan köyde bulunan zâviye Anadolu Türklüğü'nün bu topraklardaki en eski izlerindendir. Köyün girişindeki bir düzlükte yer alan bu tarihî eserin bir de hamamı olduğu hakkında halk arasında bir söylenti vardır. Gerçekten de mahalle arasında çok basit mimarili bir tek hamam bulunmakla birlikte bunun zâviye ile beraber yapıldığı tesbit edilememektedir. *Garibnâme* adlı eseriyle tanınan Âşık Paşa'nın çocuklarından biri olan Elvan Çelebi kendisine temlik edilen bu köye gelerek yerleşmiş, vefatına kadar bu köyde kalmıştır. Yeni kaynaklarda buranın eski adı olarak Tanın veya Tanık (*Amasya Târihi*, I, 394-395), Söğütlü (Taeschner, s. 227-231), Kavaklı (Köseoğlu, sy. 46, s. 1376) gibi isimler gösterilmektedir.

Elvan Çelebi Zâviyesi İlkçağ'a ait bir yerleşme yerinin, hatta belki de bir tesisin yerinde kurulmuştur. Burada rastlanan ve yapıda da kullanılmış olan devşirme malzeme bunu açıkça belli eder. Genellikle kabul edildiğine göre Bizans döneminin oldukça ünlü Eukhaita şehri burada bulunmaktaydı. Bu şehri Çorum'un yerinde gösteren Ramsay'a karşılık J. G. Anderson, Amasya'ya bir günlük uzaklıkta olan Eukhaita'nın Elvançelebi köyünün yerinde olması gerektiğini yazmıştır. H. Grégoire ve F. Cumont'a göre ise Eukhaita adı o civardaki Avkat köyünün adında yaşamaktadır. Bugünkü Elvançelebi köyü eski Eukhaita'nın tam üzerinde olmasa bile çok yakınında kurulmuştur. Bizans döneminin başların-

dan itibaren Eukhaita çok önemli bir hristiyan ziyaret yeridir. Azizlerden Theodoros, IV. yüzyıl başlarında öldükten bir süre sonra rivayete göre Eusebia adında bir kadın onun kutsal kalıntılarını buraya getirmiş ve kısa zamanda burada kerametler gösterildiğine inanılmıştır. Bu ziyaret yeri yanında V. yüzyıldan itibaren kurulan manastır buranın idaresine sahip olarak köyü bir şehre dönüştürmüş, şehir önce Amasya'ya (Amaseia) bağlı piskoposluk, daha sonra başlı başına başpiskoposluk olmuştur. Theodoros ziyaretgâhi ve manastırı İmparator İoannes Tzimiskes (969-976) tarafından yıktırılarak yerinde yeni bir tesis yaptırılmıştır. İoannes, 972 yılında Bulgarlar'a karşı Silistre'de (Dorystolon) yaptığı savaşta başarılarının Hagios Georgios ile Aziz Theodoros'un yardımları ile gerçekleştiğine inanıyordu. Daha sonra Georgios ile Theodoros'un efsaneleri birleşmiş ve bölge Türkleştikten sonra bunlar Baba İlyas üzerinde toplanmış olmalıdır. Anlaşıldığına göre zamanla bazı değişiklikler yapılarak Theodoros makamı Elvan Çelebi Zâviyesi'nin türbesi haline getirilmiştir.

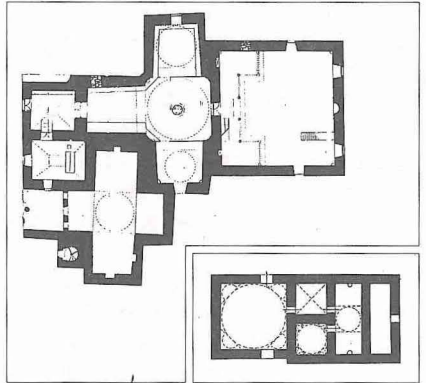
Bölge XI. yüzyılda Türk idaresine geçmiş, 1318'de Eukhaita Bizans dinî teşkilâtından silinmiş ve 1398'de Osmanlı topraklarına katılmıştır. Âşık Paşa'nın torunlarından ünlü tarih yazarı Âşıkpaşazâde'nin bildirdiğine göre Tokat Kalesi'ne hapsedilen Gazi Mihaloğlu Mehmed Bey affa uğrayarak buradan çıktığında 1422'de Elvan Çelebi Zâviyesi'ne uğradığına göre bu tarihte tekke mevcuttu (Âşıkpaşazâde, s. 157). Esasen burası Osmanlı dönemi başlarında Âşık Paşa ailesinin idaresindeydi. Nitekim Âşıkpaşazâde de burada doğmuştur.

1555 yılında Kanûnî Sultan Süleyman'la görüşmek üzere elçi Busbeke ile Amasya'ya giderken buraya uğrayan H. Dernschwam, Elvan Çelebi Zâviyesi hakkında çok etraflı bilgi verdikten başka bu yapının bir de krokisini çizmek suretiyle değerli bir belge bırakmıştır. Dernschwam, 5 Nisan'da Elvançelebi köyüne ulaştıklarını yazdıktan sonra burası hakkında şunları söyler: "Dervişlere barınak olan bu tesisten dolayı buraya tekke derler... Burası dervişlere mahsus bir nevi manastır ve inziva yeridir... Bu Elvançelebi denilen köyde ahşap bir mescid vardır. Biz de bunun yanında konakladık. Buraya dervişler, duvarlarından anlaşıldığı gibi eski yapılardan söktükleri taşlardan itinasız kâğır bir ibadet yeri yap-

mışlardır..." Seyyah bunun arkasından binanın tam bir Türk yapısı mı, yoksa eski bir hristiyan yapısı mı olduğu hususunda şüphelerini açıklar. Çizdiği kroki ile binanın bölümleri hakkında etraflı bilgi verir. Dört eyvanlı bir yapı olan binanın diğerlerinden daha geniş olan güney kanadı bir ibadet yeridir, kirişlerle kapatılmış ve tonozu olmayan bu bölümün damının üstü topraktır. Giriş eyvanının sol tarafında zemini halı kaplı bir türbe bulunur. İçinde bir velînin kabriyle şamdanlar vardır. Dernschwam, türbedeki sandukanın üst kenarına burada yatanın Elvan Çelebi olduğunu kaydetmiştir. Bina girişinin diğer yanında ise Elvan Çelebi'nin yakını olduğu söylenen S. Jorgen'in (?) türbesi bulunur. Dervişlerin Elvan Çelebi'nin kim olduğunu bile bilmediklerine işaret eder.

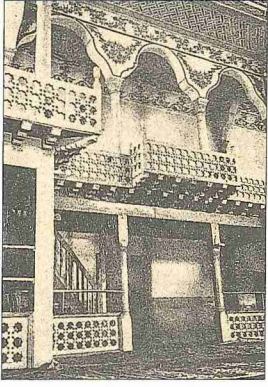
Aynı elçilik heyetinin başında bulunan Busbeke de buradan kısaca bahsetmiştir: "Tekke köyünde (Theke Thioi) meşhur bir Türk tarikatı müessesesi vardır. Bunun taraftarlarına derviş diyorlar. Bu dervişler bize "Chéderle" (Hıdır İlyas) adını verdikleri bir kahramana dair birçok şeyler anlattılar. Bu gayet cesur bir adam imiş. Bizim Saint Georg'umuzla aynı kişi olduğunu söylüyorlar ve bizim bu azize yakıştırdığımız hareketleri onlar da buna atfediyorlar... Caminin içinde gayet temiz bir su akan fevkalâde güzel mermerden bir şadırvan vardır. Dervişler bu suyun, Hızır'ın beygirinin idrarından (!) fışkırdığına bizi inandırmak istiyorlar". Anlaşıldığına göre XVI. yüzyılda hristiyanların Georgios (Aya Yorgi) efsanesi, Hızır İlyas adıyla İslâmlaşmış olarak Elvan Çelebi'de yaşıyor ve bunlara

Elvan Çelebi Zâviyesi'nin plan rölövesi ile hamamının plan-krokisi

Elvan Çelebi Zâviyesi

Elvan Çelebi Zâviyesi'nin mescid bölümünün içinden bir görünüş

birtakım hurafeler de eklenmiş bulunuyordu.

Kâtib Çelebi burası hakkında sadece şu kısa bilgiyi verir: "Çorum'dan bir merhale şarkta Şeyh Elvan Tekkesi vardır. Azîm ziyafethânedir ve misafire riayet ederler". Evliya Çelebi ise 1057'de (1647) Erzurum'dan İstanbul'a dönerken herhalde buraya uğramamış olacak ki tekkeye sadece tek cümle ile temas eder: "Bu Çorum kurbunda Şeyh Elvan Çelebi bin Âşık Paşa ziyaretgâhı vardır, kendisi Orhan Gazi meşâyhindendir, birçok telifatı vardır".

Elvançelebi köyünden geçen yabancı seyyahlardan W. Hamilton (ö. 1836) ve G. C. Anderson (ö. 1896) önemli bilgi vermezler. Yalnız bunlardan ikincisi, Eukhaita'ya ait hristiyan efsanelerinin İslâmiyet'e intibak etmiş olduğunu belirtir.

Neşet Köseoğlu, 1944'te neşrettiği buraya dair bir incelemesinde kitâbelerin kopyalarını da yayımlamıştır. Bina'nın cephesindeki üç satırlık Arapça kitâbenin sonunda görülen "el-müstakîm" kelimesi tarih olarak kabul edildiğinde ebced hesabına göre 681 (1282-83) yılı elde edilmektedir. Türbe kapısı üstündeki kitâbede ise Elvan Çelebi'nin seçeresi "Elvan İbn Ali b. el-Muhlis b. eş-Şeyh İlyâs el-müştehir bi-Bâlî" şeklinde yazılmış ve Neşet Köseoğlu tarihi 707 (1307) olarak tesbit etmiştir. Yazar ayrıca kitâbenin buraya sonradan konulmuş olabileceğini de bir ihtimal olarak ileri sürer. Ancak bu kitâbelerin okunuşlarının doğruluğuna inanmak zor olduğu gibi tarihlerin tesbiti de çok şüphelidir. Ayrıca zâviyenin kuruluşu hakkında değişik tarihler zikredilmiştir. Bu yüzden esas kurucusunun kim olduğu pek açık şekilde anlaşılamaz. Fakat şurası muhakkak ki zâviye XIV. yüzyıl içlerinde mevcuttur ve Anadolu'nun en başta gelen velîlerinden birinin makamı durumundadır. N. Köseoğlu, bu zâviyenin eski bir vakfiyesi-

nin varlığından bahsederse de bütün araştırmalara rağmen bu belge daha sonra bulunamamıştır.

Alman Türkoloğu F. Taeschner 1951'de aldığı kısa notlarla çok sathî bir makale çerçevesi içinde bu eseri tanıtmaya çalışmıştır. Semavî Eyice de Elvan Çelebi Zâviyesi'ni 1965'te ziyaret ederek hakkında geniş bir monografya yayımlamıştır. 1968'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından çok dikkatli bir rölövesi çizdirilen eserin büyük ölçüde tamiri yapılmıştır.

Elvan Çelebi Zâviyesi günümüzde (1994) köyün camii olarak kullanılmaktadır. Genişçe bir avlunun içindeki bina tuğla ve taş karışımı malzeme ile yapılmış olup üstü kiremit kaplı ahşap bir çatı ile örtülüdür. Gerek esas binada gerekse avlu duvarında İlkçağ'a ait işlenmiş parçalar da görülmektedir. Aynalı tonozla örtülü bir giriş mekânından sonra biri daha uzun üç eyvan ortadaki şadırvanlı mekâna açılır. Bunların üzerlerinde dışarıdan görülmeyen kubbeler vardır. Dernschwam ise bunları tonozlu olarak tesbit etmiştir. Ortadaki şadırvan da sanat değerine sahip değildir. Eyvanların iç duvarlarında çepeçevre ahşap peykeler uzanır.

Küçük bir kapıdan mescid bölümüne geçilir. Burası kare bir mekân olup üstü barok profilli bir tavanla örtülmüştür. Dernschwam'ın krokisine bir dereceye kadar uymakla beraber bu bölümün XVIII. yüzyılın ikinci yarısından, Türk sanatında barok üslûbun hâkimiyetinden sonra şimdiki görünüşünü aldığı açıkça bellidir. Ahşap tavan süslemesi, yine ahşap mahfel ve galerisi bütünüyle barok üslûbun izlerine sahiptir. Bu husus bilhassa üstteki mahfel galerisinin kemerlerinde kendini belli ettiği gibi sütun başlıkları ile zarif kâlem işi bezemelerde de açıkça görülür. Aynı husus mihrabın biçiminde ve süslemesinde de belirlidir. Yalnız mihraptaki kalem işleri mahfeldekiler kadar güzel olmadığından bunun daha sonra yapıldığı düşünülebilir. Günümüz-

de bu tezyinat kaldırılmış ve mihrap bez yaz yağlı boya ile boyanmıştır.

Dernschwam'ın krokisinde giriş holünün solunda Elvan Çelebi'nin türbesi olarak işaretlediği, içinde sandukası olan kare planlı bir mekân vardır. Bugün burası boştur. Ancak bir kazı yapılarak evvelce burada bir kabir bulunup bulunmadığı anlaşılabılır. Giriş holünün sağında ise zâviye binasına bitişik çaprazlama dört beşik tonozla örtülü dört koldan ve ortadan kubbeli bir mekândan meydana gelen bir ek bina bulunur. Açık surette erken hristiyan dönemi mimarisindeki bazı yapıları hatıra getiren bu binanın görevi anlaşılamamaktadır. Ancak zâviye eski Theodoros ziyaretgâhının üstüne yerleştirilmişse bunun, bu azizin kutsal kalıntılarını muhafaza için yapılmış bir "martyrion" olması kuvvetle muhtemeldir. Derschwam burayı da türbe olarak belirterek içine bir sanduka işaretlemiştir. Ona göre Elvan Çelebi'nin bir yakını burada yatmaktadır. Bu binanın zâviye ile irtibatı yoktur. Dışarıdan tek sütuna oturan çifte kemerli bir şekilde avluya açılan bir giriş holüne sahiptir. Bu giriş holü ile zâviyenin girişi arası dikdörtgen şeklinde bir mekân halinde kapatılarak buraya Elvan Çelebi'ye ait olduğu söylenen sanduka konulmuştur. Böylece Derschwam'ın krokisine göre Elvan Çelebi'nin kabri yer değiştirmiş olmaktadır.

Bu tekkeye ait güzel ve değerli künkârî kapı kanatları 1944'e doğru yerlerinden çıkarılarak Çorum Müzesi'nde koruma altına alınmıştır. Üst panolarında Arapça bazı beyitler işlenmiş olan kanatlar yıldız biçiminde geçmelerle meydana getirilmiş, etrafları ise bir çerçeve motifleriyle sınırlandırılmıştır. Tekkeli Hocaoglu Hakkı Efendi'nin (ö. 1906) Elvan Çelebi Türbesi'ndeki yeşil direk hakkında ve tekkedeki mermer havuza dair iki manzumesi vardır.

Elvan Çelebi Zâviyesi, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması sırasında

Elvan Çelebi Zâviyesi'ne ait kapı kanatlarının üst panolarında yer alan Arapça beyitlerden biri (Çorum Müzesi)

daha birçok benzeri gibi gelip geçenlere hizmet etmek gayesiyle kurulmuş bir tesistir. Buranın, Osmanlı dönemi Türk tarihinde önemli yerleri olan Âşık Paşa soyunun yurdu ve baba ocağı olarak da ayrı bir değeri vardır.

BİBLİYOGRAFYA:

Âşıkpaşazâde, *Târih* (Atsız), s. 157; H. Derschwam, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien 1553/55* (nşr. F. Babin-ger), München - Leipzig 1923, s. 201-206; a.mlf., a.e.: *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (trc. Yaşar Önen), Ankara 1987, s. 269-276; O. G. Busbeke, *The Four Epistles of A. G. Busbequius Concerning his Embassy into Turkey*, London 1694, s. 87-89; a.mlf., *Vier Briefe aus der Türkei* (trc. W. von der Steinen), Erlangen 1926, s. 61-62; a.mlf., a.e.: *Türk Mektupları* (trc. H. Cahit Yalçın), İstanbul 1939, s. 76-77; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 625; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 407; III, 240; W. Hamilton, *Researches in Asia Minor...*, London 1842, I, 378; J. G. Anderson, *A Journey of Exploration in Pontus*, Bruxelles 1903, s. 9; *Amasya Târîhi*, I, 394-395; Neşet Köseoğlu, "Elvan Çelebi", *Çorumlu*, sy. 46, Çorum 1944, s. 1373-1379; sy. 47 (1944), s. 1405-1408; sy. 48 (1944), s. 1437-1441; F. Taeschner, "Das Heiligtum des Elvan Çelebi in Anatolien", *WZKM*, LVI (1960), s. 227-231; Semavi Eyice, "Çorum'un Mecidözü'nde Âşık Paşaoğlu Elvan Çelebi Zâviyesi", *TM*, XV (1968), s. 211-246, ayrıca 16 levhada 35 resim.

SEMAVİ EYİCE

ELVÂN-ı ŞİRÂZÎ

(الوان شیرازی)

(ö. 829/1426'dan sonra)

Tercüme-i Gülşen-i Râz adlı eseriyle tanınan mutasavvıf şair.

Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. Orhan Gazi zamanında Anadolu'ya yerleşen Türkleşmiş İranlı bir aileye mensup bulunduğu ve ataları Şirazlı olduğundan Şirâzî nisbesiyle tanındığı ileri sürülmektedir. Latîfî, "şeyh" unvanıyla anılan Elvân-ı Şirâzî'nin Hacı Bayram-ı Velî'nin halifelerinden veya dostlarından olduğu rivayetini nakletmekteyse de Hacı Bayram ve Bayramiyye tarihiyle ilgili eserlerde bu konuda kesin bir delil yoktur. *Tercüme-i Gülşen-i Râz*'ı tamamladığı 829 (1426) yılında elli yaşında olduğunu bildirmesinden hareketle (Süleymaniye Ktp., Mihrîşah Sultan, nr. 173, vr. 7^a) 779'da (1377) doğduğunu söylemek mümkündür. Elvân-ı Şirâzî'nin ölüm tarihi de belli değildir. Thury Jozsef onu Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi ile karıştırmıştır. Bursalı Mehmed Tâhir'in Elvan Çelebi'ye isnat ettiği şiirler ise Elvân-ı Şirâzî'ye aittir.

Divan şiiri estetiğinin henüz oluşmadığı bir dönemde yaşayan Elvân-ı Şirâzî'nin şiir mecmualarında yer alan şiirleri sade bir Türkçe ile yazılmıştır. Sehi Bey, "Eş'ârında olan selâset ve elfâz-ı nazmında silk olan letâfet değme şairin şiirinde yok"tur ifadesiyle onun bu özelliğine dikkat çeker (*Tezkire*, s. 179).

Elvân-ı Şirâzî, İranlı mutasavvıf şair Mahmûd-ı Şebüsterî'nin (ö. 720/1320 [?]) *Gülşen-i Râz* adlı Farsça eserinin tercümesiyle tanınır. Horasanlı sûfi Emîr Hüseynî'nin hikemî ve tasavvufî konularla ilgili on beş kadar sorusuna Şebüsterî'nin manzum olarak verdiği cevaplardan oluşan *Gülşen-i Râz*, özellikle vahdet-i vücûd anlayışını benimseyen sûfi çevrelerce büyük ilgi görmüş ve âdeta bir tasavvuf klasiği niteliği kazanmıştır.

Müellifin bilinen tek eseri olan *Tercüme-i Gülşen-i Râz* 829 (1426) yılında II. Murad için kaleme alınmıştır. Aslı gibi mesnevi tarzında ve "mefâilün mefâilün feilün" kalıbıyla yazılan eser yaklaşık 3000 beyitten meydana gelmektedir. Tercümenin 180 beyit kadar tutan giriş kısmında bir tevhid, na'atlar, II. Murad hakkında bir methiye ve "sebeb-i te'lîf" bölümü yer alır. Daha sonra *Gülşen-i Râz*'ın tercümesine geçilir. Eser kelime kelime yapılmış bir çeviri olmayıp geniş ve ilâveli bir tercümedir. Elvân-ı Şirâzî, 999 beyitten (bazı nüshaları 1008 beyit) meydana gelen *Gülşen-i Râz*'ı yaptığı eklemelerle aslının üç katına çıkarmıştır. Bu bakımdan Şirâzî'nin eserine bir tercümeden ziyade şerh demek daha uygun olur.

Emîr Hüseynî'nin, *Gülşen-i Râz*'ın esasını teşkil eden "düşünce nedir; neden düşünce bazan ibadettir bazan günah-

tır; kendinden kendine git derler, bunun mânası nedir; sâlik nasıl kişidir, vahdet sırrına kim vâkıf olur; ârif olan neyi bilir ve anlar; kimdir ene'l-hak diyen" gibi sorularına Şebüsterî vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde cevaplar vermiş, Elvân-ı Şirâzî ise tercümesinde birçok âyet ve hadis zikrederek eseri daha kolay anlaşılır hale getirmiştir. Kitabın sonunda, *Gülşen-i Râz*'ın son sorularından olan "mâna eri sözünde göze, dudağa işaret etmekle ne murat eder; şarabın, mumun, güzelin anlamı nedir; meyhâneye düşmek, sarhoş olmak ne demektir; put, zünnâr, tersâ, küfürden maksat nedir" şeklindeki sorular genişçe izah edilmiştir. Böylece tasavvuf sembolizminin Türk edebiyatına ilk olarak Elvân-ı Şirâzî'nin bu eseriyle girdiği söylenebilir. Sade bir dille kaleme alınan, rahat bir söyleyişin hâkim olduğu *Tercüme-i Gülşen-i Râz* divan şiirinin gelişmesinde etkili olmuştur.

Elvân-ı Şirâzî'den sonra yaşayan Bayramî-Şemsî şeyhlerinden İbrâhim Tennûrî (ö. 887/1482), mesnevi tarzındaki Türkçe *Gülzâr-ı Ma'nevî* adlı eserini telif ederken *Gülşen-i Râz* tercümesinden ilham almış ve aynı vezni kullanmıştır. Bayramî melâmîlerinden Sarı Abdullah Efendi *Semerâtü'l-fuâd*'ının birçok yerinde Elvân-ı Şirâzî'nin tercümesinden iktibaslar yapmıştır. Daha çok vahdet-i vücûd anlayışını benimseyen Bayramiyye tarikatı mensupları arasında rağbet gören *Tercüme-i Gülşen-i Râz*'ın çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Mihrîşah Sultan, nr. 173, Hacı Mahmud, nr. 3327, vr. 1^b-128^a; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4335; Millet Ktp., Man-

Elvân-ı
Şirâzî'nin
Tercüme-i
Gülşen-i
Râz adlı
eserinin
ilk ve son
sayfaları
(İÜ Ktp.,
TY, nr. 829)

